

Na negativno rješenje Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture na predloženi idejni projekt ATM II. faza Republički komitet za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu izdao je rješenje kojim se uvažava žalba i pobija prvostepeno rješenje. U obrazloženju tog drugostepenog rješenja navodi se da je konzultirana Komisija za davanje stručnih mišljenja pri Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture koja je podržala rješenje Regionalnog zavoda.

Drugostepeno rješenje uvažava međutim navode žalbe u kojima se krivo interpretira obrazloženje prvostepenog rješenja, tvrdeći da je stav Regionalnog zavoda da se »novi objekti grade s detaljima, materijalima i oblikovnim elementima koji oponašaju u prošlim vremenima izgrađene prostore Gornjeg grada«⁴.

Drugostepeni organ u zauzimanju svog stava u znatnoj se mjeri oslanjao i na raspravu što se o tim problemima vodila 26. 6. 1981. g. na sastanku radne grupe Izvršnog vijeća Sabora i istaknutih kulturnih i javnih radnika gdje je projekt ocijenjen kao izvanredan kreativan pristup autora revitalizaciji Gornjeg grada. Spomenimo pri tome da je na citiranom sastanku izneseno i ovo mišljenje: »... Sama Galerija u staroj zgradi treba jedan tako jaki objekt (misli se na dogradnju op. a.) koji bi je na neki način obilježavao«⁵.

Na kraju još jedna informacija: Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture nije iskoristio mogućnost i pravo pokretanja upravnog spora kod Ustavnog suda Hrvatske.

⁴ SRH, Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu, rješenje o prethodnoj dozvoli za izgradnju objekata za smještaj osoblja i za ugostiteljske sadržaje u sklopu kompleksa Muzeja Ante Topića Mimare na Gornjem gradu u Zagrebu, Zagreb 1981.

⁵ Bilješka sa sastanka (26. 6. 1981) Radne grupe Izvršnog vijeća sa istaknutim stručnjacima i kulturnim radnicima o idejnom rješenju projekta Upravne zgrade Muzeja »Zbirka umjetnina Ante i Weltrude Topić — Mi-mara«, Jezuitski trg 4.

Tomislav Premerl

LAŽ I ETIKA PROSTORA (o devastaciji isusovačkog samostana)

Opet smo se sastali da govorimo jedni drugima, opet isti istima, po ne znam koji put. Gotovo da i znamo što među sobom mislimo, a kakve smo rezultate postigli u već davno znanim i često spominjanim problemima na koje smo upozoravali, o kojima smo govorili? I opet danas govorimo o znanim stvarima, o stvarima koje su već bile izrečene i napisane, ali od toga uglavnom nije bilo koristi. Pa ustani-mo još jednom, makar u prazno, makar da se zna da smo govorili. Sizifovski se nadajmo da će po koji glas ipak do negdje dospjeti, ali s vidljivom posljedicom u našem životnom prostoru. Nažalost, kao da u našem društvu postoje barikade ispred moćnika do kojih bi glas stručne savjesti morao dospjeti. Hoće li, ne znam po koji put, ovaj današnji vaš vapaj doći do mjesta gdje će se i moći oploditi? Jer za borbu koju bojujemo nije, nažalost, dovoljna stručnost, niti znanje, pa niti apstraktni stručni ugled. Potrebna je najkonkretnija moć, ali i ona ostaje apstraktna i nedohvatljiva, jer i ne znamo pravo gdje je i u kome je tražiti. O isusovačkom samostanu javno se nije govorilo, jer je njegova tabu-tema vrlo lako prihvaćena kao činjenica s kojom se je mirilo. Ali o isusovačkom se samostanu bruji i raspravljalo privatno, možda najviše do sada. No, u privatnim razgovorima sve ostaje na slijeganju ramenima i prihvaćanju nemoći da se bilo što učini. Ali, je li nam nemoć baš izravno nametnuta, ili smo je sami u svojoj komociji i konformizmu hipertrofirali i uvjerali sebe u moć nemoći? Govorimo danas post festum, i to je promašaj! Ništa više ne možemo učiniti, no ipak, nek se barem znade da smo i sa zakašnjenjem štogod rekli. Sve ipak pada kao naš grijeh, jer će budućim generacijama za sve današnje biti krivi njihovi očevi, kao što su i naši očevi krivi za rušenja u prošlosti. Ali one koji su najviše krivi ne peče savjest. Oni su daleko, gotovo neznani i nedokazljivi. Mene peče savjest, a ja nisam mogao dalje od plota gradilišta na Jezuitskom trgu.

U ovom razgovoru i na ovoj razini problema koji iznosim ne zanima me tehnika provedbe niti detalj. Slučaj isusovačkog samostana problem je o kojemu moramo govoriti od početka, od osnovne svrhe odnosa suvremenog čovjeka s povijesnim prostorom, o svrsi, ulozi i ostvarajima zaštite spomenika u nas, o učinkovitosti čuvanja spomeničke baštine, i napokon o našoj svijesti naspram vrijednostima kojih smo baštinici. Na tom primjeru moramo nadalje govoriti o nemoći zaštite, o društvu i njegovu moralu s obzirom na zaštitu spomeničkih vrijednosti, počevši dakako od pitanja etičnosti takve akcije i napokon završavajući s etikom ostvarenih rezultata. Etika ostvarenog arhitektonskog prostora izraz je naše stvaralačke etike. A kakva je ona, kad se uz nas događaju razaranja najvrednijeg arhitektonskog spomenika. O čemu možemo govoriti kad je u pitanju kompleks isusovačkog samostana: o obnovi?, adaptaciji?, rekonstrukciji? Ni o čemu od toga. A pitao bih pozvane stručnjake, sve ovdje, u koji bi metodološki postupak uvrstili ono što je učinjeno na isusovačkom samostanu, koji je danas zaista postao bivši i u arhitektonsko povijesnom smislu. Tragično je da najčešće moramo raspravljati o promašajima. Prisjetimo se što smo učinili samo na Gornjem gradu od rušenja palače Hellenbach i kompleksa kapucinskog samostana 1940. godine. Osim Albinijeve kuće Arko iz 1938, te njegova projekta za muzičku akademiju iz 1962. činimo samo promašaje: kuća u Basaričekovoj ulici 12 iz 1963. isusovački samostan, kula Lotrščak i nekoliko bezličnih interijera. Srećom nije se više diralo u tkivo Gornjega grada. Na redu je adaptacija Dveraca, obnova zgrade Muzeja grada Zagreba i rekonstrukcija Popova tornja i sta-

re škole pa o tome moramo ozbiljno misliti. A i parcela u Vranicanijevoj ulici na sreću ostala je prazna, iako će se jednoga dana na njoj morati izgraditi. Možda ćemo do tada ipak biti zreliji za tako ozbiljan i odgovoran zadatak.

Za Isusovački samostan postojala je dovoljna dokumentacija, a i zgrada je bila čitava, pa se svaki nesporazum oko njezine adaptacije ili rekonstrukcije čini besmislenim i nepotrebnim. O namjeni se moglo razgovarati, o prikladnosti za galeriju posebnih zahtjeva također se moglo raspravljati, a sve to nije bilo učinjeno. Cijeli se posao klonio od javnosti posebno od stručne javnosti. Stvorena je klima tabua, a zavrzlake koje su neorganizirano nicali procurivale su u javnost i dobivale čudesne dimenzije. Bilo je to strašno, ali još strašnije je gledati što je učinjeno i ono što se još naočigled svijuu radi. Strašno je i saznanje da je struci, koja u civiliziranom društvu ipak ima bitnu riječ, oduzeta odgovornost. Što je tu struka mogla učiniti. Neću ulaziti dublje u probleme struke, njezine sposobnosti i snage, te hrabrosti i želje za čuvanjem vlastite stručnosti i svojega integriteta. Koliko god je struka izgubila bitku, ili ju je možda morala izgubiti, izgubila je ona i bitku unutar sebe same. A ne bi se smjelo smetnuti s uma da još ima sličnih »Isusovačkih samostana« i da živimo u nasilnom vremenu. Slabost se struke pokazala, ne toliko u izravnom sprečavanju čina, koliko u jalovosti borbe za dignitet svojega stručnog, znanstvenog i praktičkog rada na zaštiti spomenika kulture, ali i na zaštiti vlastitog identiteta.

* * *

Arhitektonski rezultat u najvećoj se mjeri iskazuje kao odnos cjelokupne društvene svijesti prema prostoru. Kad je u pitanju odnos društvene svijesti prema vrijednom povijesnom prostoru, tada je on napadno uočljiv, ali i gotovo bezgranično odgovoran prema nama samima i prema budućnosti koju danas već gradimo. Pitanje je to, dakle, u prvom redu etičko. Upletu li se u taj osjetljiv odnos mnoge naoko ključne stvari potpuno izvan biti kojom se želimo baviti, sukobi koji nastaju nisu samo prolazna nadmetanja mišljenja ili borba stavova, već oni u našoj svijesti ostavljaju često i tragične tragove. A što je najopasnije, ostavljaju vrlo očite i nepobitne materijalne tragove u obliku povijesnih falsifikata. U arhitekturi takav se sukob ne može izbjeći, jer je u njezinu materijalnom pokazivanju sve vidljivo. Budućim generacijama preostaje da vjeruju našoj laži i prihvate je kao istinu, ili da nas razočarano odbace kao lašce koji su ih htjeli obmanuti, ili namjerno željeli pred njima zatrti trag povijesti koji im je nasušno potreban. Preblago je govoriti o opasnostima jedne i druge mogućnosti: i jedno i drugo je zločin posebne kategorije.

Arhitektonsko stvaralaštvo je pitanje najdublje etike koje je na poseban način uočljivo upravo na čuvanju, zaštiti, rekonstrukciji ili obnovi povijesnih zgrada; jer građenje nije akt isključivo materijalne naravi, ono je veliko i odgovorno stvaralaštvo već i u samom shvaćanju povijesnog prostora. Shvaćanje biti povijesnog prostora stvaralački je čin visoke etičke vrijednosti, a njegova obnova samo je tehničko pitanje stvaralačkog odnosa prema arhitekturi uopće i u konstelaciji povijesnog slijeda posebno.

Mi smo izgubili jedan dio svoje baštine, ili još gore: falsificirali smo dio vlastitog identiteta. Isusovački nam se samostan naočigled devastirao uz prisutnost najodgovornijih čuvara društvene svijesti i materijalnih kulturnih dobara! Nakon nečista posla i nečistih računa na kraju nas zanima rezultat, a taj je: jedan od naših najvrednijih spomenika arhitekture brisan je s popisa spomenika kulture uz trošak kojim smo mogli podići možda i dvije suvremene velike galerije. Nemamo više Isusovččkog samostana, ali smo zato dobili dva puta skuplji, za galeriju vrlo upitan prostor, oko čije buduće funkcije sporovi još ne prestaju. Osim tzv. apstraktnog etičkog odnosa prema baštinjenoj arhitekturi, novi je izložbeni prostor galerije u negdašnjem isusovačkom samostanu najordinarniji arhitektonski kič. Mislim da nije ni potrebno, barem ne na ovom mjestu, analizirati i dokazivati ovu tvrdnju.

Kada ne postoji istina, izostaje izvornost. No, i tu se dogodila tragedija višega reda. Upropaštavanje identiteta

arhitektonskog bića stručno je nedopustivo, ali stvaranje tobožnje povijesti iz najvrednije baštine etički je nedopustivo! Zašto prezentacija laži, na račun čega i zbog čega? Apolutno nikakva opravdanja nisu dostatna za odgovor. S više bismo razina morali postaviti pitanja: izbor objekta za darovanu galeriju, odnos donatora i društva, izbor arhitekta i odnos arhitekt donator i arhitekt društvo, te odnos društva prema povijesnom identitetu. Na kraju svega zanima nas isključivo rezultat kao iskazatelj i nositelj svih vrijednosti, jer njime i počinjemo pitanje. Postavljamo osnovna, jasna i vrlo neposredna pitanja na koja, nakon svega, pa i nakon polemika i razglabanja u tisku, znamo da nećemo dobiti decidirani odgovor, jer on i ne postoji. Nakon višegodišnje tabu-teme pred samo je otvaranje galerije počela javna raspra koja traje i danas. Izredali su se mnogi (možda i ne svi) koji su pridonijeli devastaciji. Upravo su ta javna iznošenja pojedinosti (ako to i jesu svi detalji?) pokazala bit jedne nečiste igre za čiji ishod »nitko nije izravno kriv«. Još jedno razočaranje više koje opravdano plaši pred svakim sličnim budućim korakom koji ćemo htjeti učiniti. Sigurno je jedno: da vjerojatno nikad nećemo javno saznati koje su to »snage« što tako olako, bezobzirno i nemoralno uništavaju našu baštinu uz goleme troškove dok istodobno mnoge i ne samo arhitektonske vrijednosti propadaju »jer nema novaca«; a mnogo toga s najvećim naporom čuvamo, ulažemo trud i radimo s najskromnijim sredstvima.

Obnova isusovačkog samostana katastrofalan je promašaj misli i djela, promašaj struke, sramota koja dovodi u pitanje našu etičnost prema vremenu koje živimo i gradimo, prema vremenu budućem, promašaj svih pojedinaca i svih ustanova koje nose odgovornost, te promašaj u funkcioniranju društva zaokupljenog tzv. visokim interesima zaštite spomenika kulture, tj. zaštite našeg povijesnog integriteta, naše kulture i dosega svijesti. Ako i možemo opravdati pojedinačne stručne pogreške, ne možemo opravdati djelo razaranja mirno bespomoćno gledajući destruktiju i vandalizam. Nije tu više bilo pitanje različitih stavova i stručnih razglabanja ili teorijskih neslaganja. Za njih nije bilo prostora, njima je bio zabranjen uvid u nedjelo. A oni malobrojni koji su mogli, mirili su se i slijegali ramenima. Prvo je struci oduzeta odgovornost, a onda je ona sama zakazala.

* * *

Ako svakom intervencijom u postojeću arhitektonsku vrijednost nanovo pokazujemo upravo tu vrijednost na svoj način i ako smo to pokazali na isusovačkom samostanu, onda je naše shvaćanje vrijednosti tog povijesnog sklopa zločinstvo. Kako smo nanovo oprostirali najvredniji prostor i čime smo ga nadogradili? Postojeće smo odnose razorili, a uspostavili laž. O novogradnji na jugoistočnom uglu, novim dijelom starog samostana, ne mogu ovdje govoriti, jer za to ne nalazim više snage. Pitam: gdje smo nazrijeli vrijednost nove arhitekture u njezinu misaonom toku i konkretnom građenju koja bi morala nositi kreativni odnos s povijesnom vrijednošću, isticati je i dograđivati novim shvaćanjem funkcioniranja. Osim u kratkom spoju svijesti, novo nam se pokazuje isključivo kao najbanalnija laž.

Život i funkcioniranje arhitekture povijesna je dimenzija i njezine granice leže u mogućem odnosu s čovjekom. Čovjek određenim stupnjem shvaćanja uvijek nanovo rekreira objekt kao novi način u vlastitom životnom kretanju. Aktivni odnos čovjeka i način tog odnosa sa svojim vlastitim djelom, odnosno djelom društva kojemu on pripada, određuje i mogućnost odnosa postojećih naslijeđenih prostornih vrijednosti i njegova dosega u povijesnoj realnosti. Ako ove misli uklopima u razmatranja o isusovačkom samostanu, one ostaju kao smiješna i neefikasna verbalizacija. One to nažalost, iako su moje, i jesu u odnosu na isusovački samostan. Tko nam, naime, brine o novoprostorenim vrijednostima: oni koji nisu pozvani po svojim kreativnim mogućnostima, oni koji postaju crtački servis nebuloznim prohtjevima, te oni koji nemaju za to baš nikakve kvalifikacije, osim što su momentalno na položaju koji i u tom smislu mogu zlorabiti, na nesreću svega što ostaje i svih koji ostaju.

Nažalost besmisao je više govoriti o tako eklatantnom promašaju, a optužba je prevelika i preozbiljna i ja joj nisam dorastao. Dosta je više i naših znanstvenih obrazlaganja. Učinimo konkretne stvari. Zato je, međutim, potrebna borba, a neka ostane onaj koji će se spremati na borbu i mnogo toga žrtvovati za svoje ideale, ako ih ima. Možda to i jest patetično, ali ništa zato; i najiskrenija izjava ljubavi uvijek zvuči patetično, a u svojoj je intimi nježna, ali snažna i hrabra. Ako imamo ljubavi, ne stidimo se njezina prizvuka i ustrajmo u istini, snazi i hrabrosti dokle god možemo.

Rekli bismo na kraju, da će tek povijest pokazati sav ovaj problem u pravom svjetlu, samo hoćemo li se još prisjećati povijesti nakon takvih razaranja.

Ivo Maroević

ANALIZA PROJEKTA INTERPOLACIJE NA JUGOISTOČNOM UGLU GRADECA

Želja za gradnjom i prostornim definiranjem jugoistočnog ugla zagrebačkoga Gradeca nije novost niti pomodno htijenje skorojevića naše generacije koji bi htjeli nauditi sačuvanom povijesnom tkivu hrvatske metropole. U kutu južne promenade, između negdašnjeg isusovačkog samostana i gimnazije, ova je lokacija nakon što je izgubila svoju fortifikacijsku ulogu, ostala neinteresantna onim generacijama koje su srednjovjekovni Gradec pretvarale u barokni, zatvarajući mu bedeme gradnjom palača i samostana ili njihovim sukcesivnim povisivanjem i otvarali mu promenade. I tako je na uglu južne fronte, koju je 19. stoljeća povisilo, osnažilo, oslobodilo fortifikacijskih značajki i otvorilo promenadi puka, a 20. uglavnom devastiralo rušenjem i neodržavanjem i dijela istočne fronte koja se od Kamenitih vrata spuštala prema neuglednom zaključku krila jezuitskog samostana, ostao prazan prostor omeđen bedemima, vidljivim tu i tamo s vanjske strane. Naša je polovica stoljeća započela s konkretnim idejama o definiranju toga ugla. Čak je 50-tih godina bio raspisan natječaj o uređenju 5 trgova i podijeljene su nagrade. Sva su rješenja nešto diskretno gradila na tom mjestu, definirala su prostor, a maksimalno valorizirala poglede na Donji Zagreb i Kaptol. Ideja prof. M. Kauzlarica o kavani, s trijemom između crkve i gimnazije, bila je smatrana optimalnom.

Tada je 1980. god. u okviru adaptacije zgrade bivšeg jezuitskog samostana u muzejski prostor izrađen program za gradnju, revitalizaciju i restituciju dijela bedema na spomenutom uglu, gdje je uz ostalo predloženo novo rješenje jugoistočnog ugla Gradeca, s upravnom zgradom muzejskog prostora i nizom ugostiteljsko-trgovinskih sadržaja na otvorenom prostoru. Projekte je na temelju programa izradio Igor Emili, poznati hrvatski suvremeni arhitekt iz Rijeke, poznat po izuzetnom senzibilitetu i specifičnom oblikovanju svoje arhitekture. Nakon dugih peripetija on je dovršio i arhitektonski oblikovao unutrašnjost i vanjske prostore muzejskog prostora u isusovačkom samostanu i u tom kontekstu nastavio razmišljati o prostoru na jugoistočnom uglu. Tu se priklonio koncepciji moderne gradnje bez oponašanja postojećeg, za koje misli da nije definirano do te mjere da bi ga se moglo oponašati, želeći reći da je naše vrijeme s takvom intervencijom svjesno sebe i dovoljno civilizirano da time ne ugrozi postojeće vrijednosti Gradeca, već da im iskaže dužno poštovanje i da ih uključi u ravnopravan i aktivan suvremeni život (dio obrazloženja iz žalbe na rješenje Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu).

Reakcija nadležnog Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu i Komisije Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture za davanje stručnih mišljenja na žalbe u drugostepenom postupku zaštite spomenika kulture bila je apriorno odbacivanje predložene ideje, a time vjerojatno i koncepcije i to do te mjere apriorno da se u dokumentima čak niti ne upotrebljavaju argumenti iz analize lokacije i projekta, već su stanovišta aksiomatična — odbacivanje bez dokaznog postupka. Nasuprot tome Republički komitet za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu poništava rješenje Regionalnog zavoda, ne uvažava mišljenje Komisije Republičkog zavoda i izdaje dozvolu za gradnju projektiranih objekata, prihvaćajući sve ocjene o vrijednosti Gradeca, o osjetljivosti intervencije i o potrebi maksimalno kvalitetnog pristupa rješenju ovog prostornog problema, ali zastupajući mišljenje da se ovdje može primijeniti koncepcija autora projekta koja ide za afirmiranjem modernog izraza našeg vremena. S obzirom na to da nijedno mišljenje nije osporavalo mogućnost gradnje na tom mjestu, radilo se zapravo o prihvaćanju ili odbijanju predložene koncepcije i ocjeni je li ona doprinos ili udarac kulturno povijesnoj i ambijentalnoj vrijednosti Gradeca. Republički komitet je na temelju mišljenja grupe istaknutih stručnjaka i kulturnih radnika ocijenio da će predloženi projekt »pridonijeti još većem isticanju spomeničkih vrijednosti Gornjeg grada« i da predstavlja »izvanredan kreativan pristup autora« projekta revitalizaciji ove spomeničke cjeline, dok Komisija Republičkog zavoda smatra »da projekt nema takvu razinu da bi se mogla žrtvovati kulturno povijesna i ambijentalna vrijednost kakvu predstavlja historijska jezgra grada Zagreba«.

Dakle, imamo iste polazne pozicije, na isti način deklariranu brigu za prostorne i povijesne vrijednosti Gradeca, jedan projekt i dijametralno suprotna mišljenja. U pitanju je očito koncepcija pristupa i napokon predloženo rješenje. Sporni su vjerojatno i neki elementi valorizacije, jer se barata velikim i općenitim izrazima, a ne zalazi se u analizu koja bi pokazala stvarne i današnje vrijednosti južne i istočne fronte Gradeca, pa stoga mišljenja za predloženo rješenje i protiv njega često zvuče verbalno. No nedvojbeno je činjenica da su lice i visinski gabariti južne fronte rezultat intervencija 19. i 20. st. na srednjovjekovno određenom rubu grada, sa tu i tamo sačuvanim, negdje i jedva prepoznatljivim elementima strukture i oblikovanja srednjega vijeka. Istočna je fronta, barem u ovom dijelu vremenski nešto više pomaknuta unazad.

Sto je dakle Igor Emili predložio u okviru koncepcije modernog i kreativnog pristupa koju je eksplicite naglasio i koju nudi kao rješenje koje će pridonijeti revitalizaciji barem ovog dijela Gornjeg grada.

Očito je da se on volumenima svoje arhitekture želio podrediti postojećoj gradnji. Drugim riječima, u prostornom smislu nije želio masom svoje arhitekture dovršavati južnu niti istočnu frontu Gradeca. Želio se okrenuti samom praznom prostoru, bez suvišnog jakog akcenta volumenom nove zgrade. Time je na neki način slijedio ideje ranijih rješenja. Za uzvrat je naglasio inverzni prostor novostvorenog dvorišta, u razini Strossmayerova šetališta u koji se ulazi kroz perforirani bedem. On naglašava prazninu iskapanog novog dvorišta, koja je zatvorena u sebe, bez vizualne komunikacije s okolicom. Tek kad se uspne na bedem počinju doživljajati kontakta s Donjim gradom i Kaptolom. Dvorište sa svojim trgovinskim i ostalim revitalizirajućim sadržajima ostaje introvertirano, uvlači život, ali ne remeti ritam Gornjeg grada.

Vratimo se projektiranim zgradama. Upravna zgrada muzeja, prislonjena uz istočni zabatni zid gimnazije, praktički zatvara taj goli i nedefinirani zid, a svojom se veličinom doima više kao aneks, dodatak postojećem volumenu, nego kao novi prostorni volumen. Ona je niža, nešto izvan građevne linije i tlocrtno nepravilna, tako da i krovne plohe imaju neuobičajenu kosinu. Naslanja se, ali se ne veže na postojeću arhitekturu, a kako se volumenom i oblikom distancira od bedema iznad kojega izrasta i konzolno se nad njega nadvija, nije neobično da se je Igor Emili odlučio, u skladu s izabranom načelnom koncepcijom, uputiti u istraživanje onih materijala i oblika, s pomoću kojih će svoje